

Kültürel Mirasın Tarihi ve Korunması

kümTak

DEÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ KORUMA DERGİSİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kumtak>

Ayvalık Örneğinde Zeytinyağı Endüstrisinin Mimari ve Kültürel Mirası*

Architectural and Cultural Heritage of the Olive Oil Industry: The Case of Ayvalık

İdil Ece ŞENER¹ , Hikmet ELDEK GÜNER²

Araştırma Makalesi/Derleme Makale

Başvuru: 06.08.2025; Revizyon: 20.10.2025; Kabul: 31.10.2025; Yayın: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, Ayvalık merkezde zeytin ve zeytinyağı üretimiyle şekillenen endüstriyel peyzajın mimarisini, kültürel miras niteliğini ve yeniden işlevlendirilmesini incelemektedir. Çalışmada, literatürden ve yerinde gözlemlerden yararlanarak Ayvalık merkezdeki tarihi zeytinyağı üretim yapılarının mekânsal ve tipolojik özelliklerini, günümüzdeki durumlarını ve yeniden işlevlendirme süreçlerini değerlendirmektedir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren gelişen üretim mekanlarının (fabrikaların) kent dokusu ve kent kimliği üzerindeki etkileri tartışılmış; özgünlüklerini kaybetme riski altındaki yapıların sürdürülebilir koruma bağlamında önemi vurgulanmıştır. Çalışma, Ayvalık'ın UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmiş endüstriyel peyzajının, yalnızca mimari değil, aynı zamanda sosyokültürel değerleriyle de korunması gerektiğine de değinmiştir. Sonuçta, yerel ölçekteki kültürel miras özelliği olan üretim mekanlarının geleceğe aktarılması için bütüncül ve endüstriyel peyzaj odaklı koruma stratejileri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zeytinyağı, Endüstriyel Miras, Kültürel Peyzaj, Ayvalık, Koruma Politikaları.

ABSTRACT

This study examines the architectural and cultural heritage significance of the industrial landscape shaped by olive and olive oil production in Ayvalık. As a review-based research, it combines literature analysis and field observations to assess the typological and spatial characteristics of historic production buildings, their current conditions, and processes of adaptive reuse. The analysis highlights how olive oil factories that emerged during the 19th century influenced Ayvalık's urban fabric, collective memory, and local identity, while also addressing the risks of losing authenticity in the face of abandonment or inappropriate

* Hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, idilecesener@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4067-4144

² Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hikmeteldek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3284-9928

transformations. The study argues that Ayvalık's industrial landscape, inscribed on the UNESCO Tentative List, must be preserved not only as an architectural asset but also as socio-cultural heritage. Ultimately, it emphasizes the need for holistic, industrial landscape-oriented conservation strategies to ensure the sustainable safeguarding and transmission of this heritage to future generations.

Keywords: Olive oil, Industrial Heritage, Cultural Landscape, Ayvalık, Conservation Policies.

1. Giriş

Akdeniz coğrafyasında zeytin, en az altı bin yıllık geçmişiyle yalnız bir tarım türü değil; mitoloji, din, hukuk, sağlık ve sanatın kesişiminde yer alan tarihsel bir simgedir. Antik Yunan anlatılarından (Şekil 1) semavi geleneklere ve sanat tarihine uzanan geniş bir yelpazede zeytin; barış, bilgelik, bereket ve direnç kavramlarıyla anılmıştır (örn. Boynudelik & Boynudelik, 2007; Ünsal, 2016). Kültür kuramcısı Hehn'a göre, insanlık tarihinin yerleşik hayata geçişinde kırılma noktası tahıl ürünleri yerine, ekildiği toprakta köklenerek yetiştirilen ve insanlar tarafından ıslah edilen asma (üzüm), incir ve zeytin ağaçlarının yetiştirilmesidir (Hehn, çev. 1998, s. 94). Hehn, mutluluğun kaynağının kültür alışverişi olduğuna inanır. (Hehn, çev. 1998, s. 18).

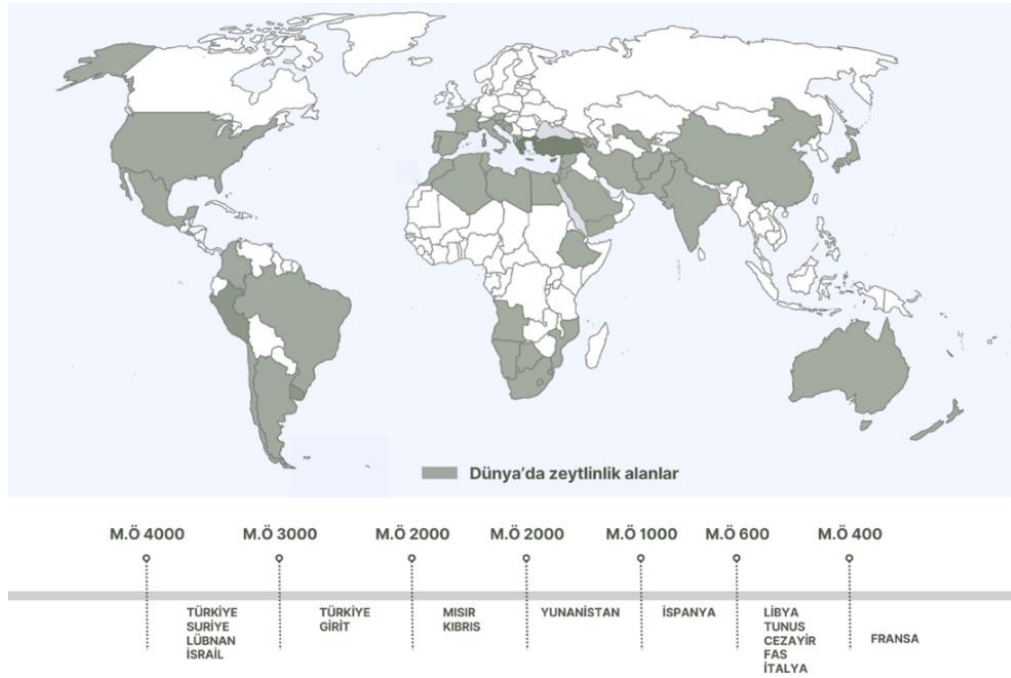
Şekil 1. Parthenon Tapınağı'nın doğu alınlığında, Athena'nın Atina'ya zeytin ağacı armağan etmesi sahnesi yer alır (World Arkeoloji, 2016).

Biyocoğrafi ve arkeolojik bulgular, yabani zeytinin Doğu Akdeniz'de doğal yayılış gösterdiğini; kültüre alma sürecinin MÖ 4. binyıllarda başladığını, yağ üretimi ve ticaretinin ise Tunç Çağı'yla birlikte deniz ticareti ağları üzerinden hızla yayıldığını ortaya koyar (Blázquez, 1997; Ünsal, 2016; Mamikoğlu, 2017). Fenikelilerden Ege adalarına, Anadolu kıyılarından Kuzey Afrika'ya uzanan bu ağlar, zeytinin ekonomik ve teknik dolaşımını biçimlendiren bir Akdeniz sistemi kurmuştur (Şekil 2).

Kültürel peyzajlar, insanların doğal çevre ile kurdukları uzun süreli etkileşimlerin ürünü olarak hem toplumsal belleğin hem de mekânsal örgütlenmenin izlerini taşımaktadır (UNESCO, 2010). Zeytin ve zeytinyağı üretimi, binlerce yıllık sürekliliğiyle bu peyzajların en karakteristik unsurlarından birini oluşturmuş; tarımsal üretimin yanı sıra mitoloji, ritüel, gündelik yaşam ve toplumsal örgütlenme ile de güçlü bağlar kurmuştur. Sanayi Devrimi ile zeytin ışıkları ve yağhaneler, yalnızca üretim mekânları olmaktan çıkarak kentsel ve kırsal dokunun belirleyici unsurlarına dönüşmüştür. Bu yapılar, mimari tipolojileri, mekânsal düzenleri ve üretim teknolojileriyle endüstriyel peyzajın özgün örneklerini oluşturmaktadır (TICCIH, 2003).

Bu Akdeniz ölçeğindeki örüntü, çalışmanın odak alanı olan Ayvalık'ta somut bir karşılık bulmaktadır. Ayvalık, üretim teknolojilerindeki evrimi ve yeniden kullanım biçimlerini karşılaştırmalı okumaya izin veren yoğun örneklem sunmaktadır. Kuzey Ege'nin zeytin üretimi incelendiğinde Ayvalık'ta yapılan zeytin ağaç yoğunluğunun önemli miktarda olması ve zeytin üretim rekoltesinin yüksek olması, Ayvalık Zeytinyağının Coğrafi İşaret Belgesine sahip olması gibi sebeplerle Ayvalık çalışma konusu olarak

seçilmiştir. Ayvalık, Osmanlı Dönemi'nden beri önemli bir ticaret bölgesi olmuştur. Bu dönemlerde Ayvalık'ta üretilen zeytin ve zeytinyağı, sabun vb. ürünler İstanbul'a gönderilmiştir. Ayvalık merkezde o dönem birçok zeytinyağı fabrikası kurulmuştur. Ancak, Ayvalık'ta 1972 yılında onaylanan imar planında, Ayvalık kent merkezinde yer alan zeytinyağı fabrikalarının şehir dışına taşınması öngörülmüştür. Ardından 1984'te Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan çalışmada da kent merkezinde çevre kirliliğine yol açan bu işlevlerin taşınması ve boşalacak yapıların yanı sıra bazı tarihî konutların turizme yönelik işlevlerle değerlendirilmesi önerilmiştir. Bu plan kararlarının uygulanmasıyla birlikte, merkezdeki zeytinyağı fabrikaları işlevlerini kaybetmiş; zamanla bazıları tamamen âtil kalmış, bazıları ise özgün karakterleriyle uyumayan farklı işlevlerle dönüştürülmüştür (Uçar, 2014). Bu süreç, Ayvalık'ın endüstriyel peyzajının bütüncül yapısının bozulmasına yol açmış; günümüzde karşılaşılan koruma ve yeniden işlevlendirme sorunlarının tarihsel arka planını oluşturmuştur. Bunların yansıması Ayvalık, 2017 yılında "Ayvalık Endüstriyel Peyzajı" ismiyle UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmiştir. "Ayvalık Endüstriyel Peyzajı" ismi ile UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmek zeytin ve ürünlerine dayalı üretim yapan zeytinyağı fabrikalarının zeytin ve üretiminin Ayvalık'ın kentsel hafızasındaki değeri ve kentin endüstriyel peyzajına olan katkısı tescillenmiştir. Ayvalık Endüstriyel Peyzajı'nın UNESCO Geçici Liste'de yer almasıyla yerelde somut bir gündeme dönüşmüştür.

Şekil 2. Zeytinin Akdeniz Havza'sındaki yayılım süreci (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Bu çerçevede çalışmanın amacı, Ayvalık merkezdeki zeytinyağı üretim yapıları ve çevrelerindeki ilişkiler ağını endüstriyel miras perspektifinden değerlendirerek çağdaş yeniden işlevlendirme pratiklerinin özgünlük ve süreklilik üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Derleme niteliğindeki çalışma, literatür ve yerinde gözlemlerden hareketle Ayvalık merkezin endüstriyel peyzaj değerini görünür kılmayı ve koruma için bütüncül önermeyi hedeflemektedir. İzleyen bölümlerde, bu genel çerçeve Ayvalık'ta üç temsili vaka üzerinden somutlanmaktadır.

2. Zeytin ve Zeytinyağı Üretim Tesislerinin Endüstriyel Peyzaj Değeri

Sanayi Devrimi hem kentsel hem de kırsal yaşam biçimlerinde köklü değişimlere yol açmış; sanayileşme, toplumsal gelişimin ana itici gücü olarak kent yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Kılıç & Güney). Bu dönüşüm, peyzajları ve yaşam tarzlarını derinden etkileyerek, devasa

endüstriyel yapılar ve makineler aracılığıyla insanlık tarihinin önemli başarılarını ve teknolojik ilerlemelerini ortaya koymuştur (Falser, 2001). Sanayileşmenin etkisiyle kentler daha yoğun hale gelmiş, doğal ve kırsal alanlar giderek kentleşmiştir; bu da yeni bir kentsel düzen ve sanayiye özgü bir kent silueti doğurmuştur (Aguilar, 1990) 20. yüzyıla damga vuran bu yeni peyzaj, sanayinin merkezileşmesi ve kent nüfusunun kamu hizmetleri ve altyapı talepleriyle şekillenmiştir. Zamanla, kent merkezlerinde yer alan sanayi tesisleri artan alan ihtiyacı ve kent planlama ilkeleri gereği kent çeperlerine taşınmış, üretim ölçekleri büyümüş ve mevcut yapıların yetersizliği öne çıkmıştır (Parlapan, Kılıç, & Güney, 2023). Bu süreç, bugün pek çok bölgede âtil sanayi yapılarının değerlendirilmesini önemli bir gündem hâline getirmiştir (Loures & Panagopoulos, 2007). Disipliner çerçevede, endüstri arkeolojisi erken sanayi alanlarının kanıtlarını belgeleyen ve yorumlayan yaklaşım olarak tanımlanır; 2003 tarihli Nizhny Tagil Tüzüğü endüstriyel süreçlerin bıraktığı yapı ve altyapı kanıtlarının korunmasına ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır (Kabukçu, 2018; TICCIH, 2003). 1970'lerden itibaren "endüstri mirası" kavramı yalnızca anıtsal örneklerle sınırlı kalmayıp fabrika yapıları ve ilişkili teknik öğeleri kapsayacak biçimde genişlemiştir (Cengizkan, 2002; Cengizkan M. B., 2006; Cengizkan M., 2012; Ajanovic & Çizel, 2015; Bergeron & Dorel-Ferré, 1996).

Bu bağlamda endüstriyel peyzajlar; geçirdiği dönemsel değişimler—örneğin işlev kaybı, yeniden kullanım ya da turizm amaçlı dönüşümler—bu alanların miras değerini etkileyebilmektedir. Çoğu zaman kentten kopuk, terk edilmiş veya gözden uzak hale gelen bu alanlarda, miras niteliği taşıyan öğelerin tespit edilmesi güçleşmektedir. Mekânsal düzenlemelerle; işlevsel olduğu kadar, kültürel ve tarihsel belge niteliği de taşımaktadır.

Ayvalık'ta Zeytinyağı Üretim Yapılarının Mimari ve Endüstriyel Miras Niteliği

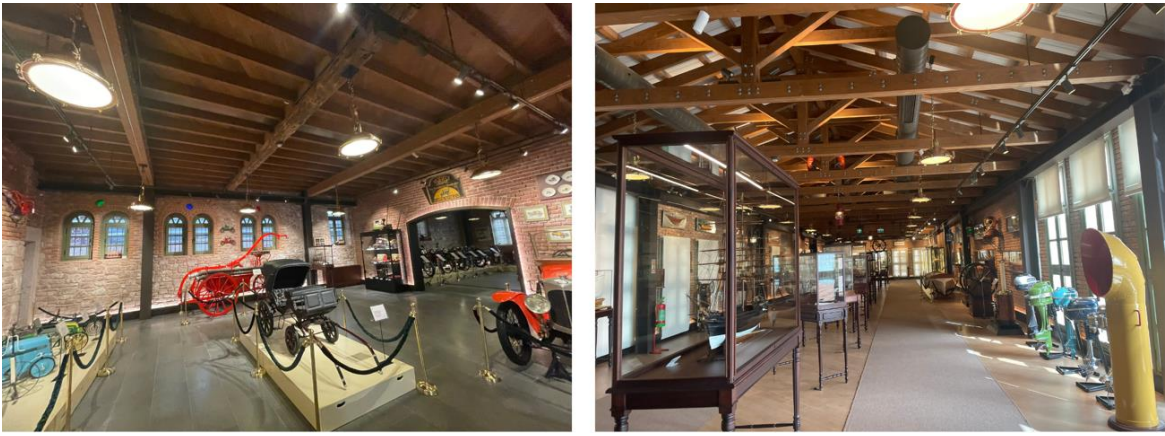
Ayvalık, tarih boyunca zeytin ve zeytinyağı üretiminin önemli merkezlerinden biri olmuş; bu süreçte ortaya çıkan zeytinyağı fabrikaları bölgenin hem ekonomik hem de kültürel gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır (Cansız, 2024). Bu yapılar yalnızca işlevsel üretim mekânları değil, aynı zamanda mimari estetikleri, toplumsal kullanımları ve mekânsal süreklilikleriyle Ayvalık'ın kimliğini yansıtan önemli kültürel miras varlıkları olarak değerlendirilmektedir.

Ayvalık'ta zeytinyağı üretimi, antik dönemlerden itibaren varlık göstermiş ve özellikle 19. yüzyılda endüstri devrimiyle birlikte makineli üretim sistemlerine geçilerek büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümle birlikte kentte fabrika ölçeğinde üretim yapan büyük zeytinyağı işlikleri inşa edilmiş, böylece Ayvalık, zeytine dayalı bir endüstriyel merkez hâline gelmiştir (Uçar, 2014). Ancak, endüstri devrimi sonrası üretim teknolojilerindeki gelişmeler, geleneksel üretim mekânlarının işlevini yitirmesine yol açmış ve büyük ölçekli modern sistemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte küçük yağhaneler âtil hâle gelmiştir edinmiştir (Akın, 2015). Bu durum, yapıların sürdürülebilir biçimde korunması ve yeniden işlevlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ayvalık'ta 1970'lerden itibaren alınan planlama kararları bu peyzajın bütünlüğünü zedeleyen bir kırılma yaratmıştır. 1972 onaylanan imar planı kent merkezindeki fabrikaların dışarı taşınmasını öngörmüş; 1984 tarihli çalışma kirletici işlevlerin merkezden uzaklaştırılmasını ve boşalan yapıların turizme dönük işlevlerle değerlendirilmesini önermiştir. Uygulamada pek çok fabrika işlevsizleşmiş, bir kısmı âtil kalmış, bir kısmı ise özgün karakterle zayıf bağ kuran yeni kullanımlara dönüştürülmüştür. Bu süreç, peyzajın bağlamsal sürekliliğini ve bellek dokusunu zayıflatmış; günümüzde karşılaşılan koruma ve yeniden işlevlendirme sorunlarının tarihsel arka planını oluşturmuştur (Uçar, 2014).

Ayvalık'taki üretim yapıları büyük ölçüde yığma taş ve tuğla strüktürlerle inşa edilmiş, geniş açıklıklı üretim hacimleri ve yüksek tavanlarıyla süreç odaklı bir mekânsal kurguyu yansıtmıştır. Bacalar, üretim teknolojisinin gereği olmanın ötesinde, kentsel siluetin belirgin dikey vurgu noktalarıdır. Depolama ve sevk alanları, iskele bağlantıları ve atölye/yan hacimler, üretimin lojistiğine göre konumlanmış; böylece fabrikalar çevredeki sokak-doku ve zeytinliklerle ilişkili, işleyen bir ağın düğümleri hâline gelmiştir. Cephelerdeki sade, klasikleşme eğilimli söve ve kemer detayları dönemin mimari zevkini yansıtırken,

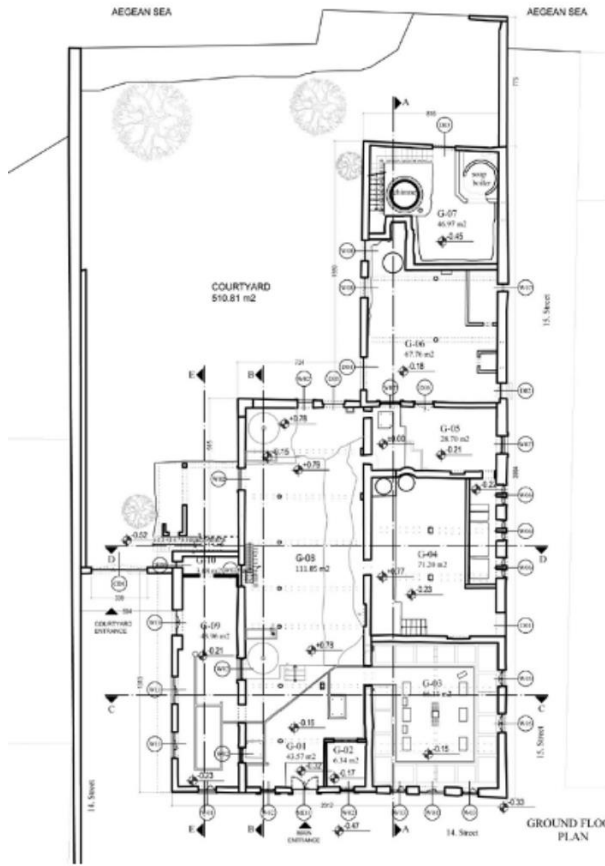
tipolojik süreklilik farklı teknolojik evrelere—taş baskıdan buhar gücüne, oradan santrifüj sistemlerine—paralel mekânsal uyarlamalarla okunur.

Sahada gözlenen bu üç farklı durum, sırasıyla müze/kültür kullanımı, konaklama/ticari kullanım ve âtıl kalanmış yapılardır. Müze/kültür durumunda kabuk ve bazı iç öğeler korunmuş; ancak sergileme dili üretimle ilişkilendirilmediğinde yapı-içi üretim izlerinin yorumu sınırlı kalmaktadır. Konaklama/ticari dönüşümlerde çoğunlukla cephe korunmakta, iç mekânda ise bölmeler/kaplamalar ve tesisat düzenlemeleri nedeniyle pres yatağı, makine temeli, ocak-kazan izleri gibi okunması mümkün olamamaktadır. Âtıl durumda yapılar da ise su alma/çatlak/oturma gibi sorunlar hızla büyümekte, üretim izlerinin kalıcı kaybı riski artmaktadır. Bu bağlamda, Ayvalık'taki bazı eski fabrikalar alışveriş merkezi, kafe, otel ya da otopark gibi yeni işlevlerle kullanıma açılmıştır. Ancak, bu yapıların mekânsal özellikleri, kültürel bileşenleri ve değerleri düşünülerek en uygun şekilde işlevlendirilmesi gerekmektedir. Çoğunlukla özgün malzemeler kaybolmuş ya da yeniden işlevlendirme sırasında zarar görmüştür.

Şekil 3. Ertem Zeytinyağı Fabrikası- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi (Yazarın Arşivi, 2024)

Bu dönüşümler çerçevesinde 3 örnek yapı incelenmiştir. İlk incelenen yapı, eski Ertem Zeytinyağı Fabrikası, günümüzde Rahmi M. Koç Müzesi olarak faaliyet göstermektedir. Yapının özgün mimari karakteri korunarak yapılan restorasyon hem üretim tarihine ışık tutmakta hem de kamusal farkındalık oluşturmaktadır. Restorasyon, kabuğun malzeme-strüktür sürekliliğini ve baca gibi ayırt edici öğeleri büyük ölçüde korumuş, kütlenin kent silüetindeki okunabilirliğini sürdürmektedir (Şekil 4, Şekil 5). Ancak, yapının günümüzde kazandığı müze işlevi yapının bir zeytin ve zeytinyağı üretim müzesi değil, Rahmi Koç'un koleksiyonundaki eserlerin (klasik otomobiller, bebek arabaları, buhar makineleri, oyuncaklar gibi) sergilendiği bir müze dönüşümü olmuştur (Şekil 3, Şekil 4). Müze kurgusu, zeytinyağı üretimine özgü yapı-içi üretim izlerini—pres taşı yatakları, makine temelleri, ocak/kazan nişleri, zemin olukları ve bacaya bağlanan çekiş düzeni—tematik bir anlatının parçası hâline getirememektedir. Sergileme dili ağırlıkla koleksiyon nesnelerine odaklanmakta, ziyaretçinin mekânın üretim şemasıyla kurduğu ilişkiyi kurmasını zorlaştırmakta; sonuç olarak fabrikanın tipolojik özelliklerinin ve iç mekân kurgusunun algılanabilirliği sınırlı kalmaktadır (Şekil 4). Bu durum, yeniden kullanımın mimari kanıtların görünürlüğü üzerindeki etkisi bakımından eleştirel bir sorun alanı oluşturmaktadır: Cephe ve kabuk korunmuş olmakla birlikte, içteki üretim izleri anlatıya entegre edilmediğinde özgünlük ve okunabilirlik düzeyi düşmektedir.

Rölöve Zemin Kat Planı

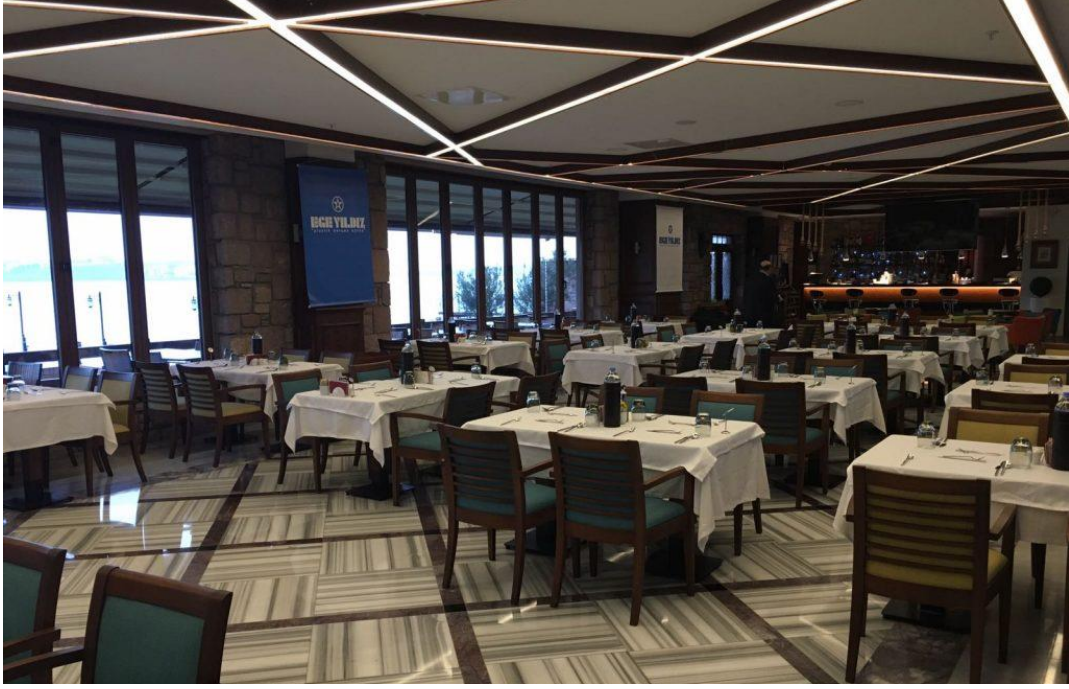

Restorasyon Projesi Zemin Kat Planı

Şekil 4. Ertem Zeytinyağı Fabrikası Zemin Kat Rölöve Planı (Yıldız, 2017)- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi Restorasyon Projesi Zemin Kat Planı (EMR Mimarlık Restorasyon Uygulama, 2021).

Şekil 5. Ertem Zeytinyağı Fabrikası- Ayvalık Rahmi Koç Müzesi (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 6. Zarfı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Bir diğer yeniden işlevlendirme örneği olarak eski Zarfı Zeytinyağı Fabrikası'nın otel olarak işlevlendirilmesi gösterilebilir. Yapı 1973 yılında yapılan betonarme eklerle büyütülmüştür (Şekil 6). Otele dönüştürüldüğü için iç mekanlarında kapsamlı bölme, kaplama ve tesisat müdahaleleri gibi büyük değişiklikler yapılmıştır. Bugün koruma uygulaması esas olarak cepheyle sınırlı kalmakta, iç mekân kurgusu ve yapı-içi üretim izleri (pres taşı yatakları, makine temelleri, ocak/kazan nişleri, zemin olukları, baca-çekiş bağlantıları) okunamaz hâle gelmektedir (Şekil 7, Şekil 8). Eski işleve ilişkin yerinde bilgi ve yönlendirme bulunmamakta; bu durum, çalışmanın hedefleri arasında yer alan mimari kanıtların görünür kılınması ve yeniden kullanımın bu kanıtlar üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi bakımından zayıf bir çıktı üretmektedir. Bu da yapının kentsel hafızadaki yerini yitirmesini sebep olmaktadır.

Şekil 7. Zarfı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 8. Zarplı Zeytinyağı Fabrikası – Otel (Yazarın Arşivi, 2024)

Şekil 9. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası (Yazarın Arşivi, 2024)

Bununla birlikte bazı eski zeytinyağı fabrikaları âtil durumda bulunmakta ve yıkım riski taşımaktadır. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası bu duruma örnek teşkil etmektedir. Yapı, 1990'lı yıllara dek önce sabunhane, daha sonra zeytinyağı fabrikası olarak kullanılmış; günümüzde ise âtil ve terk edilmiş durumdadır (Şekil 9– Şekil 10) (Efe, Soykan, Cürebal & Sönmez, 2013). Âtil olmasına karşın yapı kabuğunda yıkım gözlenmemekte, bacanın ayakta kaldığı tespit edilmiştir; buna rağmen iç mekâna ilişkin veriler sınırlı kalmakta, yapı-içi üretim izlerinin (makine temeli, pres yatağı, ocak/kazan nişi, zemin olukları, baca bağlantıları) okunabilirliği hızlı biçimde azalmaktadır. Bu tablo, çalışmanın hedeflediği üzere mimari kanıtların belgelenmesi ve görünür kılınması açısından acil önlemler gerektirmektedir.

Şekil 9. Eski Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası (Yazarın Arşivi, 2024)

3. Sonuç

Zeytin ve zeytinyağı üretimi, Akdeniz havzasında binlerce yıllık sürekliliğe sahip olup yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve mekânsal bir miras olarak toplumların kimliğini şekillendirmiştir.

Bu çok katmanlı mirasın en görünür örneklerinden biri olan Ayvalık, 19. yüzyıldan itibaren gelişen büyük ölçekli fabrikalarıyla endüstriyel üretimin özgün bir merkezi haline gelmiştir. Endüstriyel peyzaj, özellikle zeytin üretimi gibi tarım temelli endüstrilerin yerleşim dokularıyla iç içe geçtiği coğrafyalarda hem kırsal hem de kentsel ölçeklerde izlenebilir bir miras türü olmuştur. Bu tür peyzajlar, yalnızca geçmiş üretim biçimlerinin tanıklığını yapmakla kalmaz, aynı zamanda bu üretim biçimlerinin yerel topluluklarla kurduğu sosyokültürel ilişkileri de görünür kılmaktadır.

Ayvalık merkezdeki zeytinyağı fabrikaları ve yağhaneler, yalnızca mimari estetikleriyle değil; üretim süreçlerinin izlerini taşıyan iç mekân organizasyonları, malzeme kullanım biçimleri ve toplumsal işlevleriyle de endüstriyel miras olarak değerlendirilmelidir. Bugün bu yapıların bir kısmı yeniden işlevlendirilmiş olsa da, büyük bir kısmı ya işlevinden kopuk biçimde dönüştürülmüş ya da âtil durumda bırakılmıştır. Oysa bu yapıların kültürel ve tarihsel bütünlük içinde ele alınarak işlevlendirilmesi hem yerel kimliğin sürekliliğini sağlayacak hem de kentsel belleği canlı tutacaktır. İnceleme, sahada üç kullanım tipinin belirginleştiğini ortaya koymaktadır: müze/kültür, konaklama/ticari ve âtil yapılar. Bu tiplerin her biri, yapı-içi üretim izlerinin okunabilirliği, özgün malzeme ve strüktür sürekliliği ile müdahalelerin tersinirliği üzerinde farklı etkiler üretmektedir. Bu bağlamda günümüzde, bu miras iki yönlü bir tehdit altındadır:

1. Âtil kalma ve yok olma riski – birçok yapı işlevsiz ve bakımsız durumda yıkılmayı beklemektedir.

2. Uygunsuz yeniden işlevlendirme – turizm ve ticaret baskısı altında yapılan dönüşümler, yapıların fiziksel varlığını korusa da, endüstriyel peyzajın belleksel ve kültürel sürekliliğini zayıflatmaktadır.

Bulgular, kabuk odaklı koruma yaklaşımlarının iç mekân üretim izlerini görünmez kılabildiğini; buna karşılık, düşük müdahaleli ve geri alınabilir çözümlerle okunabilirliğin artırılabilirliğini göstermektedir. Âtil yapılarda çatı su geçirimsizliği, baca ve taşıyıcıların statik güvenliği ile hızlı belgeleme (fotogrametri/3B tarama) ilk sırada gelmektedir. Konaklama/ticari dönüşümlerde iç izlerin yerinde bırakılması ve görünür kılınması, müze/kültür kullanımında ise sergileme dilinin üretim şeması ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu adımlar, yapının özgünlük ve bütünlüğünü korumakta, değer aktarımını güçlendirmektedir.

Politika düzeyinde, yalnızca tek yapı restorasyonlarına odaklanmanın yeterli olmadığı; fabrika-zeytinlik ilişkisini birlikte ele alan, asgari müdahale ve belgeleme-izleme ilkelerine dayanan peyzaj temelli

bir yaklaşımın gerekli olduğu anlaşılmaktadır. UNESCO Geçici Liste görünürlüğü ve coğrafi işaret, anlam odaklı işlevlendirmeler (yaşayan üretim atölyeleri, eğitim-araştırma düğümleri, rota-tadım merkezleri, kooperatif temelli mikro kullanımlar) için fırsat üretmektedir; ancak bu fırsatların, okunabilirlik-özgünlük-bütünlük-tersinirlik ölçütlerini önceleyen kararlarla hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sahadaki gözlemlerden yola çıkarak her biri endüstriyel peyzajın okunabilirliği, özgünlük katmanları ve belleksel sürekliliği üzerinde farklı etkiler üretmektedir. Bu çeşitlilik, geleceğe dönük stratejilerin yalnızca koruma değil, aynı zamanda işlev, anlam ve toplumsal katılımı birlikte ele alması gerektiğini göstermektedir. Uygun belgeleme, hızlı müdahale ve geri alınabilir çözümlerle bu yapıların kültürel ve mekânsal değerlerinin sürdürülebilir kılınması mümkündür. Özetle, geleceğe yönelik yol haritası, üç temel eksen üzerine kurulmalıdır:

1. Bütüncül Peyzaj Yaklaşımı – Fabrika-zeytinlik ilişkisini ve üretim izlerini bir arada değerlendiren hem doğal hem de kültürel bileşenleri kapsayan bir koruma modeli geliştirilmelidir.

2. Katılımcı ve Anlam Odaklı İşlevlendirme – Yerel halkın belleğini sürece entegre eden, üretim atölyeleri, eğitim merkezleri, rota-tadım noktaları ve kooperatif temelli mikro kullanımlar gibi esnek modellerle toplumsal faydayı öncelikleyen uygulamalar teşvik edilmelidir.

3. Uluslararası Çerçeve ile Uyum – UNESCO Geçici Liste görünürlüğü ve coğrafi işaretin sağladığı fırsatlar, özgünlük, bütünlük, okunabilirlik ve tersinirlik ölçütleriyle uyumlu biçimde stratejik olarak kullanılmalıdır.

Sonuç olarak, Ayvalık'ın endüstriyel peyzajı, belgelenip korunduğunda ve yeniden işlevlendirilerek yaşatıldığında, yalnızca geçmişin tanıklığını sürdürmekle kalmayacak; aynı zamanda sürdürülebilir bir kimlik, güçlü bir toplumsal aidiyet ve gelecek kuşaklara aktarılacak örnek bir kültürel çeşitlilik stratejisi de oluşturacaktır. Böylelikle Ayvalık, sadece bölgesel değil, Akdeniz havzası ölçeğinde de endüstriyel mirasın korunması ve yönetilmesi için öncü bir laboratuvar işlevi görebilecektir.

KAYNAKÇA

World Arkeoloji. (2016). Parthenon Tapınağı. 2025 tarihinde World Arkeoloji: <https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/03/parthenon-tapnag.html> adresinden alındı

Aça, M. (. (2017). Zeytin Ağacı Simgesi. E. G. Naskali içinde, Zeytin Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Aguilar, I. (1990). El orden industrial de la ciudad. Valencia en la segunda mitad del siglo XIX. València: Diputació de València.

Ajanovic, E., & Çizel, B. (2015). UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı ile Antalya Kentinin Değerlendirilmesi. Mediterranean Journal of Humanities(1), 1-16.

Arıkan, Z. (2016). İstanbul'a Zeytinyağı Gönderilmesi. Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri (s. 40-47). İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi- İzmir Büyükşehir Belediyesi.

Baykal, F. (2023). Kırsal Turizmde Kırsal Endüstri Mirasından Yararlanma. F. BAYKAL, & A. K. İ içinde, DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLARLA KIRSAL ENDÜSTRİ MİRASI (Cilt 226). ZMİR –: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayını.

Bergeron, L., & Dorel-Ferré, G. (1996). Le patrimoine industriel, un nouveau territoire. Nisan 2025 tarihinde <http://www.patrimoineindustriel-apic.com> adresinden alındı

Blazquez, J. M. (1997). Evrim ve Tarihçe. Dünya Zeytin Ansiklopedisi. içinde Madrid: Uluslararası Zeytinyağı Konseyi.

- Borsi, F. (1975). *e paysage de l'industrie*. Bruxelles: Archives d'Architecture Moderne.
- Boynudelik, M., & Boynudelik, Z. İ. (2007). *Zeytin Kitabı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Cilt 2). (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul.
- Cansız, A. U. (2024). Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi. 2025 tarihinde <https://www.arkitera.com/proje/ayvalik-rahmi-m-koc-muzesi/> adresinden alındı
- Cengizkan, M. (2012). Endüstri Arkeolojisinde Mimarlığın Yeri: Sanayinin Terk Ettiği Alanlarda "Yeniden Mimari". *Güney Mimarlık*,(18), 26-28.
- Cengizkan, M. B. (2006). Endüstri Yapılarında Yeniden İşlevlendirme: 'İş'i Biten Endüstri Yapıları Ne 'İş'e Yarar?'. *Bülten 45(Dosya 03: Endüstri Mirası)*, 9-13.
- Edelblutte, S. (2006). *Industrial Landscapes Between Originality and Banality*. TICCII 2006, XIII International Congress, Industrial heritage and urban transformation. Productive territories and industrial landscape. Roma .
- Efe, R., Soykan, A., Cürebal, İ., & Sönmez, S. (2013). *Edremit Yöresi Yağhaneleri Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii*. İstanbul: Mataş Matbaacılık A.Ş.
- Efe, R., Soykan, A., Cürebal, İ., & Sönmez, S. (2013). *Edremit Yöresi Yağhaneleri: Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii*. İstanbul : Komili.
- Falser, M. (2001). *Industrial heritage analysis. World heritage list and tentative list. Is industrial heritage under-represented on the world heritage list*. Nisan 2025 tarihinde <https://whc.unesco.org/>: <https://whc.unesco.org/archive/ind-study01.pdf>. adresinden alındı
- Hudson, K. (1964). *An Introduction Industrial Archaeology* . Londra: Historical association.
- Hudson, K. (1979). *Word Industrial Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICOMOS. (2008). *Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*. Québec.
- Ünsal, A. (2016). *Ölmez Ağacın Peşinde*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İplikçi, A. E., & Bakır, G. (2015). *Klazomenai Zeytinyağı İşliğı. Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu* (s. 14-36). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.
- Köksal, G. (2012). *ENDÜSTRİ MİRASINI KORUMA VE YENİDEN KULLANIM YAKLAŞIMI*. *GÜNEY MİMARLIK*(8), 18-23.
- Kılıç, S. E., & Güney, M. E. (tarih yok). *Zeytin Ve Zeytinyağı Üretimi Bağlamında Kırsal Endüstriyel Miras Alanları İçin Zeytin Rotası Önerisi: Kuzey Ege-Ayvacık Örneği*. A. K. Fusun Baykal içinde, *Disiplinlerarası Yaklaşımlarla Kırsal Endüstri Mirası*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Kabukçu, G. (2018). *Endüstriyel Peyzaj Bağlamında Endüstri Mirası Alanlarının İncelenmesi: Ayvalık Örneği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kapellakis, I. E., Tsagarakis, K. P., & Crowther, J. C. (2008). *Olive oil history, production and by-product management*. *Reviews in Environmental Science and Bio/Technology*,(7), 1-26.
- Loures, L. (2008). *Post-Industrial Landscapes: dereliction or heritage?* 1st WSEAS International Conference on Landscape Architecture,. Algarve, Portugal.
- Loures, L., & Panagopoulos, T. (2007). *Recovering Derelict Industrial Landscapes in Portugal: Past Interventions and Future Perspectives*. *Proceedings of the Int. Conf. on Energy, Environment, Ecosystems & Sustainable Development*,, (s. 116-121). Crete.
- Mamikoğlu, N. G. (2017). *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıları* . İstanbul: Kırmızı Kedi.

- Manisa, K., & Yerliyurt, B. (2018). Batı Anadolu'da Eski Zeytinyağı İşlikleri ve Mİmari Özellikleri. TÜBA-KED, 49*61.
- Meinig, D. (1979). The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays. . Oxford: Oxford University Press.
- Nizolive. (2025). mitolojide ve sanatta zeytin agaci ilham Veren hikayeler vesimgeleR. 2025 tarihinde nizolive: <https://nizolive.com/mitolojide-ve-sanatta-zeytin-agaci-ilham-veren-hikayeler-ve-simgeler/?v=73b65f768dc5> adresinden alındı
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve Kültürel Mekân. Milli Folklor(76), 30-32.
- Oğuz, Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras . Milli Folklor(100), 5-13.
- Parlapan, G., Kılıç, S. E., & Güney, M. E. (2023). İzmir kenti ve yakın çevresinde endüstriyel miras rotası önerisi. Ege Coğrafya Dergisi, 32(1), 89-113.
- Storm, A. (2014). Post-industrial Landscape Scars. . Palgrave Macmillan.
- TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH). Nisan 2025 tarihinde TICCIH: <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf> adresinden alındı
- Uçar. (2014). Ayvalık Tarihinde Zeytinyağı Üretim, Depolama ve Satış Binalarının Yeri ve Önemi. Trakya University Journal of Engineering Sciences, 1, 5(2), s. 19-28.
- Uçar, M., & Rifaioğlu, M. N. (2011). Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması. İdeal Kent((3), 62-81.
- UNESCO. (2003). Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2025 tarihinde <https://ich.unesco.org/en/convention> adresinden alındı
- UNESCO. (2010). Cultural Landscapes. 2025 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/series/26/#:~:text=Cultural%20landscapes%20are%20those%20where,period%2C%20formed%20a%20distinctive%20landscape>. adresinden alındı
- UNESCO. (2023). Traditional knowledge, methods and practices concerning olive cultivation. Mayıs 2024 tarihinde UNESCHO IHC: <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-knowledge-methods-and-practices-concerning-olive-cultivation-01983#identification> adresinden alındı